

TABÁK ANDRÁS

Hitler '33

ANTIFASISZTA IRODALMI
ANTOLÓGIA

BUDAPEST

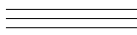
Z-füzetek / 151

Készült a Gábor Andor Írói Jutalomdíj támogatásával

Sorozatszerkesztő
SIMOR ANDRÁS

© Tabák András 2013

Ez a

példány

www.zfuzetek.hu

ISBN 978-963-08-7017-7

ISSN 0866-4420

Felelős kiadó Tabák András
Felelős szerkesztő Simor András

2013 Vasas-Köz Kft. nyomda

Felelős vezető Badó Géza

Terjeszti a Könyvtárellátó Közhasznú Társaság

Mint a bika

Úgy éltem életem mostanig, mint fiatal bika
aki esett tehének közt unja magát a déli
melegben és erejét hirdetni körberohangat
s játéka mellé nyálából ereszt habos lobogót.
És rázza fejét s fordul, szarván a sűrű,
repedő levegővel és dobbantása nyomán
gyötrött fű s föld fröccsen a rémült legelőn szét.

S úgy élek mostan is, mint a bika, de mint
bika, aki megtorpan a tücskös rét közepén
és fölszagol a levegőbe. Értzi, hogy hegyi erdőkön
az őzbak megáll; fülel és elpattan a széllal,
mely farkascorda szagát hozza sziszegve,
fölszagol s nem menekül, mint menekülnek
az őzek; elgondolja, ha megjön az óra, küzd
és elesik, s csontjait széthordja a tájon a horda
és lassan, szomorun bóg a kövér levegőben.

Így küzdök én is és így esem el majd,
s okulásul késő koroknak, csontjaim őrzi a táj.

1933

VAS ISTVÁN

Egy államférfi

„Nem te valál győző, hanem a kor lelke: szabadság.”
(Berzsenyi)

Kontár vagy, kit az aljas erő segített föl a polcra:
Nem te magad győztél, győzött a bamba világ.
Benned a kor tisztult eszménye jutott uralomra:
Kit követelt a világ, most ime itt vagy, erő!
Műveltséget utál ez a kor, te lehetsz ideálja:
Művészettől ugyan szűz marad eszmeköröd.
Asszony a történet, hát hozzád szít ez a szajha,
S majd a bajuszkádat glória fonja körül.

1933

JÓZSEF ATTILA

A szigeten

Margitsziget, hol joghurtot söröztem,
hol csokolóztam állva, séta közben –

Mily drága vagy, lágy röptű lombjaiddal,
polgári áron enyhült gondjaiddal!...

Mint egeret a macska, a melegben
csak lestem, egy levélke hátha lebben.

Úgy ízlett már a levegő is régen,
mint állott sör, habja se volt az égen.

Kiléptem hát, hogy enyhülésre leljek,
de »Hoch!«-ok zúgtak és rekedtebb »Heil!«-ek,

csámpás Wotanok téglavörös arccal,
több mecklenburgi kisiparos dalkar

zajongta, hogy csak ő van a világon,
és megvalósul a keleti álom!

Barna szmokingban húzták a zenészek,
de kinek húzták? melyik nép a részeg?

Ezt ők döntsék el, a felsőbb hatalmak,
akik nem adtak egy pici nyugalmat.

Mert én azon tünődtem meglepetve,
mért mentem éppen a Margitszigetre?

1934

Goethe Goethe városában, Goethe évében

Természetes, hogy 1932 Németországban a nagy Goethe-év. Az óriás száz évvel ezelőtt hunyta le szemét, amellyel oly sokat látóan tekintett szét a tarka világban, Weimar városában, a Frauenplanon álló „palota” egyik kis szobájában.

– Valóban ebben az ágyban halt meg, uram?

– Igen, ebben az ágyban, itt minden eredeti. Kivételt képez a két padlásszoba, amelyet most a Goethe-mellszobrok múzeumának rendeztek be. Ezt a két szobát csak később rendezték be múzeumnak a költő unokái. Igen, uram, ebben az ágyban halt meg. Valódiak a párnák, a takaró, az éjjeli szekrényen ott áll még a kis orvosságos üveg, látható rajta a régimódi recept is az üveg nyakára erősítve, ahogy az akkoriban szokásos volt. Minden valódi.

Ezt a magyarázatot, sajnos, német nyelven tartják. Bár ugyanezt elmondhatná a gondnok angolul vagy franciául is, mert beszéli ezeket a nyelveket, felkészült a nemzetközi látogatókra. Itt, Weimar városában mindent nemzetközi forgalomra rendeztek be azoknak az idegeneknek, akik majd ideözönlének a Goethe-évben. De nem özönlének.

Azt a kérdést, hogy az ágy valóban Goethe halottas ágya-e, egy iskolás fiú intézte a gondnokhoz, aki az egész osztállyal elzarándokolt ide, talán Apoldából, talán Erfurtból, talán egy még távolabbi városból.

Az iskolás fiúk és lányok szép, rendezett sorokban jönnek, a csoport élén kis háromszög alakú zászlócska lobog, a selymen hímzés, ahogy a rend megkívánja, az iskola jelvényeivel; a zászlót bambusz nyélre erősítették, amely több részből áll, rézveretes, szét-szedhető, és tokba lehet tenni. Az iskolás fiúk és lányok vonulnak az utcán, énekelnek vándordalokat és hazafias énekeket, könnyű cipős lábukkal áthaladnak a Goethe-ház szobáin, a tanár úr vagy tanárnő köré csoportosulnak, aki azután az egyes szobákra vonatkozó adatokat felolvassa a katalógusból. Teljes szívből unatkoznak, de fegyelmезetten tűrik, hogy a felolvasás elhangozzék, hiszen végtére is németek, hiszen végtére is Goethe nemzetéhez tartoznak.

Csaknem minden szobában legalább egyszer hallani lehet ezt a szót: „plátói”. Csaknem mindig ebben a formában:

– Kérem, Lehmann néni – ez a tanárnő –, plátói volt ez a kapcsolat?

Ez a kérdés azokra a női képmásokra vonatkozik, amelyek csaknem minden szobában ott függnek a falon. Szép asszonyok, Steinné asszony, a Lilly, Euphrosine Bettina és... és ahogy még a többieket hívták, akik „a költő életében nagy szerepet játszottak”, ahogy az a katalógusban olvasható, és ahogy a tanárnő is mondja, s kijelentésének egy Goethe-idézettel ad nagyobb nyomatékot: Goethe csaknem kizárólag Goethe-idézeteket írt. A tanárnő ezt mondja:

– Steinné asszonyt Ő „élete édes álmának, fájdalmai enyhítő italának” nevezte, és láthatóan Steinné asszony házában azt a karosszéket, amelyben Ő gyakran ült, egészen az általatok is ismert, 1789-ben bekövetkezett szakításig.

– A szakításig, tanárnő? – kérdezi egy kis német szüzecke, hosszú copfokkal. (Csaknem mind hosszú hajfonatot visel, ez a német viselet, amely az utolsó években támadt fel újra hamvaiból.)

– Igen, a szakításig – válaszol Lehmanné, a tanárnő.

– Akkor az a kapcsolat nem volt plátói – mondja a kis német szüzecke, a kis polgárlány, aki illedelmes hajfonatai ellenére is megengedi itt-ott, hogy a fiúk megcsiklandozzák, és kiismeri magát a két nem plátói vagy nem plátói kapcsolatban.

– De igen, ez a kapcsolat plátói volt – ismétli meg a tanárnő. – Goethe minden kapcsolata plátói volt...

Szerencsétlenségére a falról egy szép munkásnő rizsporos feje tekint le. Rizspor, paróka, csipkék... nem, mindez nem használ semmit, bizony élő, erős, pirosposztag arcú, plebejus-proletár munkásnő marad.

– A vele való kapcsolat is plátói volt? – kérdezi egy másik hajfonatos német szűz.

– A vele való is – válaszolja Lehmanné, és elpirul.

(Ez pedig Vulpius, Bertuch úr gyáranak virágkészítő munkásnője, akit Goethe a kastélykertben ismert meg – „láthatóan a történelmi padot”.)

– De hiszen ezt elvette feleségül!

Lehmanné még mélyebben elpirul:

– A házasságig plátói volt a kapcsolat. Utána pedig házastársi kapcsolattá vált.

Egy harmadik hajfonatos német szűz szárazon állapítja meg (biztosan az irodalomtörténetből idézi):

– Még a házasság előtt két gyermekkel ajándékozta meg őt. Ez nem plátói, tanárnő.

Lehmanné belebújik a katalógusba, és olvassa: „Most a Juno-

szobába lépünk, ez volt a fogadószalon. Itt látható a Lu-do-*visi* Juno-szobrának egy öntvénye és Heinrich Mayertől egy *sop-ra-por-te*: „Pánt amorették megkorbácsolják...”

– Mi az, hogy *sopraporte*, tanárnő?

– Hiszen láthatják, mi az a *sopraporte*. Ez itt, fent, Heinrich Mayer képe: „Pánt amorették korbácsolják”, hát ez a *sopraporte*...

A szüzeknek visszasüllyednek az unalomba. Már nem érdekli őket „a zongora, Streicher remekműve, amelyen Zelter, Schumann Klára és mások először játszották el a költőnek Goethe-szerzeményeiket...” Ennek már semmi köze a plátói vagy nem plátóihoz, ez már a zenetörténetbe tartozik vagy az ördög tudja, hová: de mindenképpen az unalmas dolgok közé.

Jólesik a történelmi szobák után ismét kijutni az utcára, a Frauenplanra, nem éppen a Goethe-kút miatt, amely ugyancsak történelmi hangon csobog ott, hanem a fagyaltos miatt, aki ott áll kocsijával a történelmi kút előtt, és fagyaltot árul, már öt pfennigért is lehet kapni egy adagot.

– Sorba állni! – mondja Lehmann tanárnő.

Ekkor motorkerékpáron arra robog két náci: az egyik SS és fekete a sapkája, a másik SA és sárga a sapkája. Jobb karjukat magasba lendítik, és odakiáltják a szüzeknek:

– Heil Hitler!

Lehmann tanárnő és a gyerekek ugyancsak a levegőbe emelik a karjukat, és kiáltják:

– Heil Hitler!

Hát, hát igen, a Goethe-év bizony olyan jól sikerült, hogy Hitler-év lett belőle. Csakúgy nyüzsögnek a nemzetiszocialisták a Weimar körüli városokban: valamennyi történelmi város, amelyekben az élsdi burzsoázia egyszerűen az idegenforgalomból tartja fenn magát, a Goethe-szellem nevében, ezt a szellemet azonban igazi németté eszményítették. A sárga egyenruha parádézik ezeken az utcákon. Weimarban a náciik uralkodnak. A katalógusok meg sem említik azt a szegény emléktáblát, amelyet a weimari színházon helyeztek el, és amely azt hirdeti, hogy itt 1919-ben alkotmányt adtak a német nemzetnek. Az emléktábla éppúgy nem létezik, mint maga a Weimari Alkotmány. A náciik léteznek. És dühösek, mert a Goethe-üzlet nem akar fellendülni. Nem jön sem a „gyáva Albion” a maga fontjaival, sem pedig az „ösellenség”, a franciák frankjaikkal, és az elsőosztályú szállodák ásítanak az ürességtől. A nemzeti színház, amelyben éppen nemzetgyűlést tartottak – a nemzeti színház, amely ugyanazon a helyen állt, ahol Goethe történelmi színháza állott, amelyben először vitték színre az *Egmontot*,

az *Iphigeniát* és *Tassót* – a nemzeti színház csődbe jutott. Előtte még mindig ott áll Goethe és Schiller ugyanazon a talapzaton, hosszú ferencjós-kában, amely túl jól áll rajtuk, kezükben babérkoszorúval, amellyel nem tudnak mit kezdeni. De a színház körüli fotóüzletekben csak Hitler-fényképeket árulnak, közöttük van egy olyan is, amelyik csodálatos hasonlatosságot mutat az iker-emlékművel.

A színház kapujából, abból a kapuból, amely az iker-emlékmű mögött nyílik, most Adolf lépdél elő. Nem is lépdél, hanem ott áll a kapunyílásban, a weimari SA gauleiterével ikresítve. A kettős emlékmű a fürtös gondolkodó- és költőfejekkel és mögöttük, ugyanabban a pózban – csak egy kicsit modernebbül – Adolf simára nyalt osztrák pincérfejével, Lehár Ferenc vagy valamelyik másik bécsi operettnagyság ostoba mosolyával, s mellette a gauleiter katonai tarfejével – ember! vigyázz! Itt nem túrnek meg sem terveket, sem gondolatokat! A gauleiter külseje után ítélve repülő volt a világháborúban, és Goethe és Schiller szellemét ekrazitba csomagolva dobálta le angol, francia vagy lengyel és orosz városokra. A gauleiter illetékes jelenleg Weimarban a proletárok meggyilkolásának dolgában. Nem látod az SA-legények hitleri köszöntésre kinyújtott karja alatt a kerek női karokat, karperecesen, őzbőrkesztyűben, karcsú, gyűrűkkel ékes ujjakat?

Adolf egy percig Goethét játszik, utána mégis odalépdél autójához, amelynek ajtaját szolgálatkész SA-kéz nyitja ki, valamennyi kar üdvözletre lendül, vigyázzba merednek és baaaaalra át! fordítják gondolat nélküli, hú német fejüket a még gondolat nélkülibb, osztrák szállodapincér felé...

Weimar, 1932

*PAULINYI ZOLTÁN FORDÍTÁSA**

* Ezt a tárcáját Gábor Andor németül írta az egyik berlini lap számára.

EMŐD TAMÁS

Prognózis, 1934

Prussiában kigyúlt a máglya,
zendült a dárda és horog,
Potsdamban az új Galilei
kimondta: a Föld nem forog.

Wormsban hitet reformálnak,
teúton isten lesz az úr,
Westfáliától Svábiáig
új keresztetek hada dúl.

Keleten vörös az ég alja,
nyugaton terjed a ború,
ha jól tanultam: most kezdődik
a harmincéves háború.

A diktátor dala

Bűnös, ki sikkaszt, lop, rabol
vagy koponyát bever,
de legbűnösebb mégis az,
ki gondolkozni mer.

Hogy boldog lehess, fogd a szád,
görnyeszd a hátad, légy süket,
állj be más milliók sorába,
vakon kövesd lépésüket.

Boldog leszel, miként az állat,
mely kopaszt kövér legelőt,
s ha bárki „embernek” csúfolna,
üsd le a semmirekellőt!

1934

SALAMON ERNŐ

Kivégzett költő

Homlokig gonosz, nyomorék idő,
török az ablak, mert repül a kő,
az éhes ember hajlik a kövig,
azért repül a kő, mert a kenyér török.

Szégyelt testének lyukat ki se lel,
tömlőc rekeszti, ki ezért perel,
golyó fogja, ha tört kezébe fog,
erős tenyér nyomán török a fog.

Keresett pálya most a vándorút,
szívesen hord magán mindenkorút,
a sár tövén az árok nem hideg,
laktórt kérni nem lehet senkinek.

Az erdő fája nem tűzre való,
kötél felé feszítik, hogyha jó,
ha szívig jut a rossz fertályi bú,
ráaggatja magát a szomorú.

Kivégzett költő verse fojtogat,
nem viselt öklöt, és nem tört fogat.
Emigrálhatott volna, de maradt,
agyonverték Dachau alatt.

Ott írt száz verset vigaszul nekünk,
szívére nézünk, hogyha szenvedünk,
szavára hallunk, hogyha bújni kell,
énekszavára, ha aludni kell.

Homlokig gonosz, nyomorék idő,
török a csont, alig fúj a tüdő,
priccs terít s pince, mégis szólni merj,
fejed vesztheted, mégis énekelj.

Gyergyó, 1935

A brutalitás heroizálása

Oswald Spengler ismét az érdeklődés előterében áll. A legutolsó év folyamán egymásután jelennek meg kisebb munkái. A *Der Mensch und die Technik* nemrégiben magyarul is megjelent. (Gép és ember. Egy új életfilozófia gondolatai, Budapest.) Ez a munka az *Untergang des Abendlandes** bölcseleti előfeltevéseit próbálja stabilizálni s egy konkrét probléma köré alkalmazni. A fő tézise: az ember természetes lényege szerint a ragadozók körébe tartozik. A ragadozó „a szabad mozgású élet legmagasabb formája” – ez a „magas rang” tehát megtiszteltetés a számára. A technika viszont az a fegyver, amit az ember-ragadozó a természet elleni harcában használ. Annak az óriási kutató munkának, amit az európai ember generációi a Kr. e. első évezred óta végeztek, a mélyebb értelme a természet uralása. Ez a cél napjainkban soha nem álmódott méreteket ért el. Ezzel a diadallal egyidejűleg azonban beállott ezen a téren is a fáradtság, „a pacifizmus egy neme a természet elleni küzdelemben”. „Megkezdődött a gépek előli [...] menekülés”, nem is említve, hogy az európai ember elárulta legféltettebb titkát: technikai ismereteit továbbadta, olyan népeknek, amelyeknél a technika nem belső kényszer, hanem legjobb esetben mesterien alkalmazott rutin. A kívülről fenyegetett, belsejében megbénult európai kultúra pusztulása így most már végleg bizonyos. „Csak az álmodozók hisznek a kivezető útban.” „Ez az optimizmus viszont gyávaság.” „Az őrhelyünket elvesztettük, az őrhelyen a végsőkéig kitartanunk azonban kötelesség.” Ez a becsületesség az egyetlen, ami nem vehető el tőlünk.

Nagyon jellemző ezeknek a megállapításoknak a hangulati értelme.

A polgári kultúra hanyatlási tünetei közismertek.

Közismert az a fáradtság is, amivel a polgári kultúra reprezentánsai a polgári kultúra hanyatló értékeihez tapadnak. Ebből a magatartásból tényleg nincs kivezető út. Ez a szituáció tényleg elveszett őrhely. Spengler ennek a szituációnak azzal ad sajátos értelmet, hogy az elveszett szituációt egy „vitézi” zenével zengedezi körül. *Zrínyi Miklósként* rohan a vesztébe, amelynek infernalis

* A német filozófus, Oswald Spengler (1880–1936) fő műve, A Nyugat alkonya, mely a 20. század első évtizedeinek igen nagy hatású könyve volt. Spengler a maga fatalista történetfilozófiájával kétségtelenül a fasizmus egyik eszmei előkészítője volt.

kataklizmáit győzelemittasan hírleli. Serege az emberiség egész eddigi értéktermelése. Zrínyi Miklósként azonban végeredményben mégsem rohan a török kardjába, mert számára csak annak az agyonvázolt pillanatnak van kötelezése, amely pillanat a szigeti vár küszöbén kilépő Zrínyi felett lebeghetett. Míg azonban Zrínyi tovább ment, addig Spengler a küszöbön megáll: pusztulás korabeli koncepciója minden nagyvonalúságával és originalitásával, extenzív „vitézi” pesszimizmusa fényében, mint valami operahős, a kardjába dőlés előtt: önmaga felzilálta dobok és kürtök viharában De kardjába dőlni esze ágában sincs. S ez a gondolat nyelvére átfordítja azt jelenti: nem gondolja végig a gondolatait. A konzekvencia levonása elől, bármilyen „vitéz” – kitér. Sehol még csak nem is sejteti, hogy ennek az elpusztult nyugati kultúrának vannak pozitív örökösei. Számára csak a sötét, minden hangszerrel átheroizált kataklizmába fordulás pillanata a fontos. Tulajdonképpen elvetélt lírikus, aki osztálya halálpillanatának megéneklésre született. A világtörténelem minden eddig lezajlott ténye, feszülő összefüggése azért történt és azért van, hogy Spengler elmondhassa a *morituri te salutant*-ot kiáltók halálérzésének frenezisét. Kár ezért Spengler írásaiban a tényferdítésekre, a logika rókalyukaira s a statikus gondolkodás önmagát szétfeszítő ellentmondásaira vadászni. Ez a diabolikus müncheni magántanár Wagner drapériákkal ékesített láthatatlan kultúr-filozófiai tanszékén valójában ripacs histrió, a színpad valamely múlt századbeli zugából, mikor a színpadi dörgés még lélegzetelállító volt. A halál előtti pillanat beéneklése az ő szerepe. S e pillanat kreálásában tényleg hatásos: a pusztulás mélységét és szélességét nem szuggerálhatja senki sem kifejezőbben nála. S eddig a pontig – szerepileg – talán minden rendben is volna. Ő azonban ebből a – histriói – életérzésből morális magatartás maximáit, „egy új életfilozófia” tételeit akarja kikovácsolni. Könyve ama tézisét, hogy az ember ragadozó, nem csupán örvendetes ténynek, hanem igenis továbbnevelendőnek, a ragadozói vonalon tovább brutalizálendő vonásnak tekintti. Amikor a prehisztorikus emberről azt mondja, hogy „ismerte az érzelem ama mámorát, amikor a kés az ellenség húsába hasít, amikor a hörgés és a vér szaga a diadalittas érzékekbe csap” – úgy ez nem valamely „érdeknélküli” gondolkodó elméleti feltevése, hanem egy mézsáros csodálata.

Bizonyos: az emberben benne szunnyadnak biológiai múltja őszöztönei s néha csak gyengén szunnyadnak; az emberi lét morális érzületének gonoszabb elárulását azonban nem lehet elképzelni, mint akkor, ha ezt a legyőzendő adottságot nemcsak hogy elismer-

jük, hanem követelménnyé tételezzük. Spengler felfogásának ez a vonása viszont szükségszerű. Ahol a gondolat már nem gondolható tovább, mert a gondolat további lépése a gondolkodó önfeladását jelenti, ott a gondolat átcsap az ellenkezőjébe: a nem-gondolatba, a nyersségbe, a csupasz erő előtti hódolatba, a brutalitásba; a német idealisztikus filozófia – a rohamcsapatok gyakorlatába.

Spengler könyvei a mai német rohamcsapat-praxishoz az ideológiát szállítják. A brutalitás heroizálása ez az ideológia, mert a pusztulást a gondolat fegyvereivel már nem tudja feltartóztatni.

Cluj-Kolozsvár, 1933

GYŐRY DEZSŐ

Vízió

(Ceruzajegyzet a német erdőégekhez)

Wotán dühöng, Marx megfordul a sírban,
ropog a csontja földnek és az égnek,
síkon, hegyen s tengeren barna pírban
a káosz-erdő vörhenyei égnek,

a vak tekintély látszat magosában
egy őrült ideg megmered veszejtőn:
s leölt barátok hullá-sorfalában
a nagy-nagy Führer megindul a lejtőn.

Bratislava–Pozsony, 1934

Üdvözlég, újszülött

már vár rád a hegyek szépséges csöndje,
az ég kék selymén arany csillagok s egy nevető telihold,
folyamok, ezüst kígyók kúsznak a lapályokon,
fák dalolnak, a fák bánatos testvéreink,
nem sétálhatnak, földhöz vannak nőve gyökérlábaik –
hallani fogod a tavaszi szél zúgását, nyáron kaszák csengését,
téli hóhullásokban hógolyót formálnak apró kezeid;

s várnak már a tilalomtáblák:
„belépni tilos!”,
fullánkös kígyószemek vigyáznak lépteidre
hurkokkal és csapdákkal – jaj, ha tilosba tévedsz!
és jól vigyázz! parázsba dugod a kezedet, ha
megérinted, ami nem tiéd!
szigorú mutatóujjal int a Rend!
hideg kőszeme fürkészsze néz, míg a szomorúságtól
megfagy a szíved,
jaj! fekete fellegek rohannak bús városok felett,
falak között élünk, miket szüntelen korommal ver a szél;

szőrös öklök várnak, hogy arcodba csapjanak,
szöges csizmák indulnak taposni gyöngé lábaidra,
csuklóidat kicsavarni, csontjaidat összetörni
már készülnek a fasizmus káplárai,
gazfickók, őrült paprikajancsik
ordítanak zúgó füledbe hurrát
s hogy szemeid közé köpjék mérges nyálukat –
ha te is, gyermekem,
az elnyomottak barátja leszel.

Moravská Ostrava, 1935

WEÖRES SÁNDOR

Scherzo^{*}

[A gázmesterek]

**(Huizinga a nemzetiszocializmust
a viceházmesterek forradalmának nevezte)**

Keménypapírból és zacskóból
épülnek utcák és terek,
sok csecsemő és rádió szól
s lógó füllel minden ajtóból
ugatnak a gázmesterek.

Karmuk tömpe, farkuk sörényes,
szemük vér-pásztás és kerek,
gerincük szomjas, hasuk éhes,
mindegyik elmúlt hároméves,
mind vizsgázott gázmesterek.

Senki se mondja imaháznak,
honnan elősündörgenek
s csontot, szemetet lakomáznak,
egymással játszva rongyot ráznak
mind többen a gázmesterek.

Orruk rücskös, nézésük kancsal,
útszélen daxlit nemzenek,
csordákba verődve haraggal,
hosszú lógó bozontos farkkal
loholnak a gázmesterek.

Üvöltenek, hogy ne is élhess,
éjjel-nappal dühöngenek,
mind büszke, sértődő, fölényes,
mind a becsületére kényes,
söpörnek a gázmesterek.

* A Kilencedik szimfónia című nagylegzetű költemény „3. tétele”

Kaput nyitnak, kapupénzt kapnak,
bozontjukkal billentenek,
de hirtelen nyílik egy ablak
s mosókonyhán lakó vadaknak
bedobják a gázmesterek.

Nevük: Csömbör, Szeretszke, Vájnok,
kavargó füstből lett nevek,
sosem éltek ilyen családok;
mint a szatirok és najádok
származnak a gázmesterek.

Meg nem születettek kiontott
magzatvízben fetrengenek,
születnek orcátlan porontyok,
fürgék, falánkok, mint a pontyok,
ők lesznek a gázmesterek.

Robbanó szemétládák hullnak
és megfúlnak az emberek;
törmeléket, rongyot rabolnak,
mohón hullahegyeket falnak,
vigadnak a gázmesterek.

Húzódj a végső napsugárba,
bár a nyarat nem menti meg:
pléhmajom mászik dinnyefára,
kihal az emberek világa
és élnek a gázmesterek.

Hitler

„Mit szól Hitlerhez?” – kérdezik mostanában az emberek. Erre a kérdésre felelni kell, szólni kell valamit Hitlerhez, állást kell foglalni vele kapcsolatban. Ebben van is némi igazság, hiszen történelmi időket élünk (mintha elképzelhető lenne „történelmietlen” vagy „történelemmentes” idő is), és ilyenkor a nagy politikai események többé-kevésbé mindenkinek a magánéletébe is belejátszanak, és a politikai főszereplőkkel mindenkinek van némi magánkapcsolata. Történelmi időket élünk, az emberek érdeklődnek a Hitlerrel való magánkapcsolataim iránt, és én kénytelen vagyok felelni.

*

Úgy illenék, hogy az ember vagy rajongjon Hitlerért, vagy gyűlölje. Minthogy rajongás részemről e tárgyban lehetetlen, maradna a gyűlölet. Ki kell jelentenem: nem gyűlölöm Hitlert. Azokkal sem tartok, akik kényelemszerető álfölényből butának, tehetségtelennek tartják, és vicceket mondanak a bajuszáról. Butának rendszerint akkor nevezzük az ellenfelet, amikor nem merünk vagy nem akarunk ellene harcolni. Az ellenfelet butának nevezni: tehetetlenségünk, gyávaságunk vagy korruptségünk legsilányabb exkuzálása. Nem tudom, hogy Hitler buta-e vagy zseniális, gonosz-e vagy arany szívű (az utóbbi azért nem túlságosan valószínű), kalandor-e vagy hős. Ez, őszintén szólva, nem is érdekel. Vele való személyes kapcsolataim nem olyan intimek, hogy jellemének ezek a vonásai fontosak legyenek számomra. Hitler lelki és szellemi tulajdonságai meglepően hidegen hagynak. Mert Hitlerben nem ez a lényeges: Hitlerben Hitler a legkevésbé lényeges.

*

Hitlerben a hitlerizmus a fontos. A hitlerizmus, amit hiszékeny és könnyen lelkesedő, munkanélküli kispolgárok kedvéért nemzeti szocializmusnak is neveznek, és amelynek igazi neve fasizmus, és még igazibb neve: forradalminak maszkírozott, reakciós tömegmozgalom. Két lényeges ígéretben mutatkozott meg az utóbbi napokban ennek a mozgalomnak igazi arca. Hitler, rádióbeszédében egyszerre két négyéves tervet jelentett be, az elsőnek célja a parasztság, a másodiknak célja a munkásság megmentése. Ezenkívül: Hitler egy alvezére, egy Hildebrand nevű úr, az új rendszer kulturális reformjait harangozta be, és közölte, hogy a

nemzeti szocialista kormány nem fogja megengedni, hogy Gerhart Hauptmann bizonyos darabjai a jövőben színre kerüljenek.

Ebben a két megnyilatkozásban van a lényeg. Az új rendszer „meg fogja menteni a munkásságot és parasztságot”. A német parasztság és munkásság egy része nyilván örül ennek. Örül, hogy megmentik, és még hozzá kik mentik meg? Hitler őexcellenciája, Papen báró úr őexcellenciája, Hugenberg úr őexcellenciája, Németország egyik leghatalmasabb nagytőkése, Thyssen úr, a német nehéz- és fegyveripar fejedelme, a kelet-poroszországi nagybirtokosok, a junkerek, továbbá Frigyes Vilmos volt trónörökös őfensége, Auwi porosz királyi herceg őfensége, sőt esetleg maga II. Vilmos őcsászári és királyi felsége és rajtuk kívül még egy sereg kegyelmes úr, egy sereg bankvezér, egy sereg földbirtok-, acél- és szénfejedelem. Hogyne lelkesedne a német tömegek politikailag kevésbé iskolázott része, amikor ilyen kitűnő, előkelő urak, a születési és pénzarisztokrácia legragyogóbb, leggazdagabb és leghatalmasabb képviselői sereglenek össze a Führer hívó szavára, hogy megmentésük a nyomorgó parasztokat, munkásokat és munkanélkülieket. Hugenberg úr, Thyssen úr, I. G. Farbenindustrie úr és a többiek éjszakánként nyugtalanul hánykolódnak szerény eleganciával berendezett ágyaikban, és azon törik fejüket, hogy mondhatnának le minél több profitról a parasztok és munkások javára. Az önmegtágadásnak, az idealizmusnak a világtörténelemben páratlanul álló, csodás megnyilatkozása ez. A parasztság és munkásság megmentéséről beszélt csupán Thyssenék munkatársa, a Führer. A mammutkapitalizmus megmentéséről egy szót sem szólt. Igaz, hogy arról nem is kell beszélni, az olyan természetes. Hogy menthetnék meg, ugyebár, Thyssenék a parasztokat és munkásokat, ha előbb nem mentik meg saját magukat?

(Harmadik Birodalom)

V. Klemperer emlékének

Egy SS-Sturmabführer ifjú,
várandós feleségét olyan
korán s oly hirtelen lepte meg
a vajúdás kínja, hogy idő
híján csak a legközelebbi
kórházba, a katolikusok
ispotályába vihették már.
Mielőtt a szülőszobába
került volna, a férje (aki
elkísérte) gyanakvón körül-
nézett a helyiségben. Épp a
szülőszék fölött egy feszület
függött a falon. „Ézt azonnal
távolítsák el – mutatott rá. –
Nem tűröm, hogy gyermekem első
pillantása zsidóra essék!”
Követelését – holtra váltan
habár – kereken megtagadták.
De még aznap éjjel telefon-
hívást kapott a főorvostól.
„Kívánsága mégis teljesült,
őrnagy úr. Kisfia született,
aki vakon jött a világra.”

PILINSZKY JÁNOS

Ravensbrücki passió

Kilép a többiek közül,
megáll a kockacsendben,
mint vetített kép hunyorog
rabruha és fegyencfej.

Félelmetesen maga van,
a pórusait látni,
mindene olyan óriás,
mindene oly parányi.

És nincs tovább. A többi már,
a többi annyi volt csak,
elfelejtett kiáltani
mielőtt földre roskadt.

Hajnali szürkület

Ez csak az éjnek betegsége... Lesz-e
valaha reggelebb?
Oly csendes künn az utca, mint a messze
harcterek,
csak tompán hallok egy-egy elviharzó
gépkocsit,
mint távol ágyut, vagy mint hosszú jajszó
fütty sivit
a szomszéd pályaudvarról, homályos
harcjel,
üzenet a ködben, amelyre válasz
nem felel,
Az utca, óh az utca, néma, mint a
harcterek.
Árad, árad, mindent elöntve, kint a
szürkület.

1939

PÁSZTOR BÉLA

Harangkongatók

Fejük fölé emelt nagy ércpörölyvel
A harang mellett áll két bronzalak.
Izmuk nem ernyed, vasingük se lebben
A hold alatt.

Mióta tart már szörnyű dermedésük,
Az ürbe tartva roppant fürtjeik?
Meddig tart kínom, meddig tart ez óra?
Itéletig?!

Velőmben láng ég, gyötrött testem árnya
Sötétebb s hosszabb, mint száz éjszaka.
Mikor mozdulnak? Sose cseng ez éjbe
Harang szava?!

Tán most!?... csikorg a gép... s az óralapra
Tapad rozsdás szemük. A perc szalad...
Még három... kettő... egy még – s a harangra
Lesújtanak.

1942

Napló

(Részletek)

Hitler tanítja az ifjúságot – az pedig Héjjas nevelésével ekvivalens. Tüzérségi oktatás is van. Gyermekbálokat is rendeznek, mialatt az emberek éhenhalnak az utcán. Az emberek szemétdombokból szedik táplálékukat, mint a patkányok, én magam láttam. Fel-emelted emberré – aztán lealacsonyítod. Lelket adtál neki – aztán elsorvasztod a lelkét, hogy lelketlen gép-rész legyen...

*

Nos, hogy tetszik, Uraim? Üldözőnek lenni nagyon boldogító lehet, ha az embernek van ereje hozzá... csak megeshetik az ilyenekkel, hogy egy nap arra ébred, hogy ő is üldözött. S akkor elkezdi az emberi szív méltányosságára hivatkozni. No igen, minthogy az evangéliumot és az irgalmat a gyengék, esendők és üldözöttek számára találták ki, Uraim. S az ilyenek többen vannak a világon. És úgy vélem, hogy jobb, ha ezek ahhoz a fikcióhoz tartják magukat: hogy igazság mégiscsak létezik – mármint igazságosabb elbánás és méltányosság... A kutyafejű! Hisz mindjárt ki fog derülni, hogy alacsonyabbrendű fajta vagytok. Nem jobb akkor az emberiség és a szánalom fikciójához tartanotok magatokat? Vagy üldözők és üldözöttek egyszerre akartok lenni? Mert megeshetik ám, hogy a hódító nagyon fel lesz háborodva illetlen viselkedésetek miatt, hogy nem hagyjátok magatokat lenyelni. És panaszkodni fog. Ahogy Mussolini tette az abesszin rablás idején s ahogy most Hitler tette, mikor megokolta Ausztria felszívását.

*

Vae victis! Ez mindenkor így volt. Önézetről szó se lehet. Le kell hajtani a fejet. Az éjjel valaki felhívott és így szólt (egy női hang): „Zsidó, zsidó hepp, teli van a szád.” Ezt háromszor elmondta és letette a kagylót. Semmit se szóltam.

Persze a nyulakat is minden üldözi és a négereket is, de hát erre azt mondtuk: mit lehet tenni? – Mikor azonban ránk kerül a sor, akkor jobban csodálkozunk, ez a világ rendje.

*

Ez a hitleráj a legnagyobb monstrum, amely valaha volt, ezen aztán amíg élsz, törheted a fejed. Mert az élet monstrozus érthetlensége talán még semmiben sem fejeződött ki ennyire. Hogy nem

lehet felfogni, bevenni, akármit csinálsz vele, akárhogy forgatod, nem érted s nem jön ki belőle semmi. Hogy egy állat való a világ kormányzására – megérted ezt? Hogy egy állatnak mindenben igaza van? A zseniális tökféjűségnek? Hogy amit ez mond, az jól van, az törvénné és parancssá válik s a személye mintaképpé? Hogy amit mindenre elszánt fickók, fegyencek kitalálnak, az a legragyogóbb hadvezéri bölcsesség? Hogy az állatiasságba bújít bele az égi tűz? S hogy amit ez tesz, azt az idő mind igazolni akarja. Ha pedig mindez így van, akkor ez a világ számomra ismeretlen terület. Hiszen eddig is az volt, de magam sem hittem el ennyire. Se magamnak, sem a nyulaknak, akik mindig panasztáltak, hogy érthetetlen ez a világ, mert abban a legkegyetlenebb állat az úr: az ember. Aki nagyon szereti az állatokat, természetbarát, s ezért vadászni megy. Jézust imádja s népét, a zsidót megveti. Aki azt követeli, hogy az ember keresztény legyen, aszerint ítéli meg hogy az-e, és a keresztény egyházat gúnyolja, lenézi. És így tovább. Meg kell örülni ettől a szörnyetegtől, ami az élet.

*

Gondold meg, hogy nemrég mi még ilyen axiómákat közöltünk egymással: „aki embertársát megszegyeníti, az nem érdemli meg, hogy embernek nevezzék” – vagy: „jobb igazságtalanságot elviseelni, mint elkövetni”. – S ez most már mind nem számít? Vagy ez csak holmi tespedt korokban, az emberiség megvetnivaló intervallumaiban érvényes?

*

Szerencsém, hogy nem születtem árjának, hogy nem eshetem abba a kísértésbe, hogy üldöző legyek. Nem, nem, inkább vagyok üldözött.

*

Egy történet. – Az apa magyar ember volt, zsidó, gazdag gyáros volt Bécsben, a felesége keresztény asszony s volt egy felnőtt fiuk. S most ez a felnőtt fiú odaáll az anya elé és azt mondja neki, hogy nem volna-e lehetséges, hogy az anya valahogy bebizonyítaná, hogy ő, mármint a fiú, házasságtörésből született, mégpedig keresztény embertől? Vagyis egyszerű a dolog: nemcsak hogy feladja rögtön az apját, az emlékéit, de szívesebben venné, ha az anyja ringyó lett volna valaha, mint azt, hogy ő zsidótól származzék.

*

Szóval elkezdődik a hangyasodás. „Az egyéni szabadság korlátozása a nemzet kedvéért”, a kegyetlenségek a nemzet kedvéért, s a „nemzet szelleme” gondolkozzék az egyén helyett, a faji génusz, értsd alatta, aki azzá válik, például Mussolini, vagy Hitler... csak-hogy mi lesz az agyvelőkkel? Azok kioperálandók? Mert azt hittem

eddig: az embernél az elhangyasodás azért fog nehezen menni, mert agyveleje van... vagy nincs is? Tévedtem? Vagy az nem is oly nagy akadály? – Goldmann úr Berlinből azt magyarázza itt, hogy Hitler remekül dolgozik, a külföldi propagandája elsőrangú, a valuta ellenőrzése példátlan, a munkanélküliség problémáját óriási arányú közmunkákkal remekül elintézte, általában a gazdaságpolitikája üdvös és remek – csak épp az egész élet meg van hamisítva, érzi az ember, hogy az egész mindenség, ami itt van, nem igaz, hogy csalás az egész. Már azért is, mert az emberből ki akarják operálni az agyvelejét... a szellemiségét...

*

A zsidó pedig mit mondjon és mit tegyen? Az ellene szóló javaslatot tárgyalják, akkor se merjen szomorú lenni, mert ezzel a konjunktúrának árt, tehát hazaáruló. Sokasodni ne merjen, ha pedig csökken: no lám akkor, itt a bizonyíték! Annyira jól megy neki, hogy korlátozni meri a szaporodást. Igyekezzen kivándorolni Németországból és akkor is, ha senki se fogadja be – a pénzét pedig nem viheti magával, csak tíz márkát, de azért menjen mielőbb.

Oh, embertelenség, hogy eljött a te országod! Ha itt a parlamentben valaki csak kiejti is a száján azt a szót, hogy „kíméletlenség” – vagy azt mondja: „ezt nem lehet másképp, csak brutálisan keresztülvinni”, már tapsviharban van része.

*

Hol van Asóka király, nagy jóakarataival, a könyörgő? Én, mintha nem is volnék már a világon, úgy csodálkozom azon, ami van. – Hát igazán farkas lettél, ember? És felebarátodnak átharapod a torkát?

*

„Azért mégiscsak van haladás! Azért mégse esszük meg a másodszületett gyermekeinket!” – mondta Hollós, a nála megszokott jovialis és bölcs középszerűség hangján.

Egy nap, egy csatában többet ölünk, mint a vadak száz év alatt. S hogy nem esszük meg áldozatainkat, guszthus dolga, erkölcsi tekintetben vajmi kevés változást jelent. – Ez a félelem országa – mondtam neki. – Mért? – kérdezi nyájasan. – Én nagyon nyugodtan sétáltam az Andrassy-úton.” Vagyis az önfeledtségét összetévesztette a biztonsággal. Elfelejtette, hogy minden fenyegeti, minden állandóan az életére tör.

*

Spártai kegyetlenség és drákói szigorúság – azt hittétek, mindez idejét múlta: a Tajetosz eugenetikája s az állam érdekében való egyéb iszonyat. S mindez most újra feltámadt: a vastörvények kora. Az állam érdekében kiirtani egy népet, vagy megnyomorítani, mi

az nekünk? Aki pedig a vagyonát el meri titkolni... nehogy pedig bárki is kivonhassa magát a katonai szolgálattól... aki pedig el van tiltva a katonai szolgálattól, az úgy köteles követ törni és hordani, mint a fáraó rabszolgái, ha hatvan éves öreg zsidó lett is belőle. Nem veszitek észre, mi felé fordult el a világ? Még a nagy háború utolsó évében is könnyebben mondták ki a „nem alkalmas”-t, mint most, amikor még nincs is háború. S az öregeket most behívják front mögötti szolgálatra (munkaszolgálat), hogy a fiatalok mind és egyszerre kiküldhetők legyenek és senki se bújhasson ki, vagy húzhassa az időt.

*

A félelem országa ez, igen, a félelemé. Minden ugrásra, ugrásra készen áll, hogy meneküljön.

1933–1940

BERDA JÓZSEF

Egy germán gyűjtogatóra

Hiába hiszed az isteni
szerepet: tévedni fogsz.
Észbolondító világcsaló
vagy csak, ki tudja már:
nem hősiességed, csupán
gépeid tömege nyerheti meg
a csatát, ha megnyeri.
S kinek bálványa az esztelen
gép, azt nem az Isten, hanem
a zsarnoki ördög fogadta
gyilkos kegyeibe!

1942

SZÉP ERNŐ

Ne hidd

Ne hidd, ne hidd, ami igaz,
Ami kegyetlen, ami gaz,
Mi ocsmány és alávaló,
Ne hidd, ne hidd, ami való.

Hazugság, amit a lap ír,
Félrebeszél az a papír,
Meredt szemekkel aki sug,
Az mind gyalázatos hazug.

Ugratnak, játszanak veled;
Nem lehet az, hogy képezed!
Nem hiheted, ha van hited,
Gazember vagy, ha elhiszed.

Ne hidd el, ne hidd el, mi gaz,
Ordítsd az égre: nem igaz!
Szeme közé kacagj neki,
Ki a borzasztót hirdeti.

Hátrálj, zárkózz el, menekülj,
Vigyázz, ne süllyedj, el ne zúllj,
Vigyázz, a szenny meg ne egyen,
Ne rothadj itt elevenen.

Hallod, ne hidd, mi rút, mi vad,
Mi undort és gyötrelmet ad,
A fényképed meg a tavasz,
S az Igazság, az az igaz.

Csak ami szép, jó, mindig az,
Mit álmodtál, az az igaz,
Mí nem divat, mi nem haló,
Az, ami örökkévaló.

Csak a kedvesség, az öröm,
A pardon meg a köszönöm,
A gyöngédség, a figyelem,
Csak az az igaz idelemn.

Csak a segítség, a vigasz,
A barátság, az az igaz.
Csak az a gyémánt-szeretet,
Mi a szívekre veretett.

Beléd döfték a kést: ne hidd,
Kiszaggathatják beleid,
Míg lélegzel s eszmél agyad,
A bűnt tagadd, tagadd, tagadd.

Megmarkolom két válladat,
Szemembe nézz, ne hadd magad,
Tiszta maradj, maradj szabad,
Ne bukj el, meg ne add magad.

Légy tiszta, hős légy, légy erős,
Holtrészeg légy, légy eszelős,
A Földre felhókból tekints.
Te légy az isten, hogyha nincs.

1942

KÓNYA LAJOS

Hogy állsz majd a világ elé

Húvös az éjjel, ujjaid
pipádra ráfonódnak,
melengeted. A karcsú Don
táncoltatja a holdat.

Nem fázna ők. Bizony neked
elkelne most a bunda.
A Göncöl utasokra vár,
hazamutat a rúdja.

Lemaradsz, mint a Sánta Szűz,
a halvány, félszeg csillag,
csak álld a vártát!... Mit akarsz?
Kakasszó kurjant, virrad.

Puskák pontozzák perceid,
óráid ágyúk jelzik.
Otthon – most düllöngnek haza
a szájhősök, a senkik.

Sok mellveregető legény!
S mondják: Mi megmutatjuk...!
E kávéházi hősokeket
minek nemzette atyjuk?

Jobb náluk egy marék dohány,
tömjünk pipára, pajtás!
Az orkán percnyi nyugtot ad,
akinek nem marad más –

egyebet, mondd, mit is tegyen?
Káromkodik, legyintve,
keserűen, hogy itt vagyunk –
s ha volnánk is, csak így ne!

Hogy állsz majd a világ elé
fölemelt fővel? Honnét,
mely dicsőség csúcsairól
süllyedtél eddig, honvéd?

Lesz-e erőd, hogy megtorold
azokon, kik eladtak? –
Vagy sírodat, a jeltelent,
veri a dombi harmat?...

Alekszandrovska, 1942. augusztus

BÓKA LÁSZLÓ

Fényképek

S amikor veszni indult. Veszni, pusztulni végképp.
Még az utolsó percben! Felvitték egy szalonba.
Készült róla vidám és egy merengő fénykép,
levették kettesben, magában, és a csonka
tört élet árnya itt maradt. Keretben
őrzik. Mereng, mereng és mosolyog!
A képen párja van és más képen magányos,
és így néz évekig, szempillája se rebben.
E rettentő, e páros, magános mosolyok
így néznek ránk örökké, míg összedűl a város,
s a tűzben összeperdül kormos fényképe mind.
Pernyéje szerte száll, semmibe vész, amint
elpusztult ő is. Meghalt. Vagy eltűnt a világban,
s tán Ázsiában várja új pár s új szalonok,
tessék most mosolyogni! Tán elfagyott a lába,
s most nézi csonkjait. Vigyorog és zokog.

1943

MAGYARORSZÁGI CIGÁNY
NÉPKÖLTÉS

A Bácskában

A Bácskában nincs már cigánytelep,
mind leölték a szerémieket.
Megállj, Hitler, verjen ki a kórság,
temiattad mivé lett az ország!
Mikor lőnek, futnak a cigányok,
mikor futnak, lőnek csak utánuk.

DOBOS ÉVA FORDÍTÁSA

A buchenwaldi emlékmű szoboralakja

Fejed az üres égbe mártva zuhansz a világban, ember.
Üres szemgödredből kiestek az évek,
örökös fekete sebek égnek csak a szádban.
Ellened már senki sem vétkezhet,
neked már senki meg nem bocsáthat.
Arcodon a tapasztalás futóárkait
betemette az örök idő égő homokja,
öklöd elfelejtette a két ujj közé fogható lágy tájakat,
a füvek zöld borzongását, az asszony-mellek árapályát.
Semmit nem tudsz már, csak ezt a céltalan, végtelen zuhanást,
ezt a fekete nyíllövést az istentelen kék özönben.
Ilyen vagy. Rémitő közöny, vasfekete, gyásztalan test.
De pórusaidból a napfény örökös áradata ömlik,
boldogtalan világosság, égeti arcomat,
megégett melledből a földek zsíros szaga árad,
keserű termékenység, gyötrő, eleven tavasz,
mert rothadó testedből ettek a füvek és a fák,
mert elevent lopott meg, ki a halált kirabolta.
Mert élek és látlak. Meztelenebbül a halálnál,
meztelenül mint a szerelem, tapintható öröklét!

[Csillag a szívem felett*]

Reggel virágzó fákra nézek. Mintha fiatal állatok lennének, csodálatos szarvasok, agancsaik fehérek, rózsaszínek és lilák, mint az orgonák. Mintha most érkeztek volna a tavasz forrásai mellől, s most az égre merednének; igen, olyanok ezek a fák, mint a fiatal állatok. S amarra kedves mezőimen, dombjaimon, az óbudai hegyeken már tündöklök a zöld. Édes szőnyeg; de az utcán lent a Gestapo emberei sétálnak párosával, és félénken húzódnak el előlük a csillaggal jelölt zsidók.

Tavaszt vártam, a költők, a szabadság tavaszát. Munkatáboraink történetét akartam megírni; a megbékélt vándor hangján, aki elbeszélése közben gyermekei fején tartja fáradt kezét. Azt hittem, hogy új emberségben, önmagam igazi hivatásában bízva, napról napra, prousti módon minden emlék árnyát lerajzolhatom. S vallomásaim végén nemcsak az igazság örömét adhatom, hanem megtisztulva a tétova múlttól, csak annak élek, amiért születtem: a teremtésnek. Úgy éreztem, hogy rettentő analitikai órákon, végül is tiszta hittel és lélekkel megtalálom az utat az örökösebb, boldogítóbb eszményekhez.

Ha munkatáborba mentem, csak én mentem el; én ültem a pöfögő vonatokra, búcsút intve családom tagjainak; s most meg mindannyian szoros gyűrűbe vonva, mintha víztartályba került halak lennének.

Igen, egy hal úszik nálunk a kádban; a lányom kenyérral és hússal eteti; s reggelenként még friss vizet is kap. Ilyenkor a vízcsobogástól a kád falához lapul; így lapulok én is a falhoz, ha meglátom a Gestapo embereit. S amikor a feleségem kimondja, hogy még ma leöli a halat, keserű lesz a szívem, az ablakhoz megyek, és könnyes szemmel nézem gyermekkorom szép mezőit, a virágfejú fákat s a nedves gomolyokkal borított óbudai hegyeket.

Még úszik a hal; még én is élek hitvesemmel, két gyermekemmel, özvegy anyámmal. Nyomorok, kínok, rettentő betegségek után szerény, de boldogító vágyaink is voltak. Mulatni a gyerekekkel egy csendes kerti házban; s írni, folyton csak írni... ezt kívántam én.

Körülottem behívókat cipel a postás; s ma épp olyan félve nézem a postást, mint 1940 óta. Pedig most másképp vonulnak be a zsidók, mint eddig. A családok szinte örömmel mondják, hogy a

* Részlet az Egy önérzet története című önéletrajzi regényből

fiúk, férjük, apjuk behívót kapott. S akik bevonulnak, azok azzal hitegetik magukat, hogy katonáskodásukkal bizonyos védelmet nyújtanak itthon maradottaik számára. Talán nem bántják a lakásukat; talán a munkaszolgálatosok hozzátartozói akkor is kapnak majd ételmezt, amikor a többiektől megvonják.

De én semmit se értek a jövőhöz; a szabadságom június huszadikán jár le. S én úgy képezem, jó lesz nekem legalább addig is a családomnál maradni; s egy-egy nyugodtabb órában zsidó Archimédészként, szenvedélyem köreivel foglalkozni. Hogy szerettem volna egy befejezett regényt visszahagyni; annyi letörés, annyi félmunka után, a teljes kifutás boldog fáradalmából azt mondani: befejeztem, maradjon örök emlék és példa.

Mi minden volna még megírandó; bámulva szemlélem rejtekeimben növő s a napfényre kívánczó titkokat. Ebben az írásomban, mint kígyó, úgy vedlettem volna le régi magamat.

De merjek-e hinni abban, hogy élni fogok, mert írnom kell még? Hogy ahogy menetszázadokból, reménytelen helyzetekből szinte búvösen kiemelt a nemtőm, most is elémbé áll és kivezet. Kivon a végső rontásból, *s nem engedi kihűlni a számát, amíg csak el nem beszéltem minden forróságomat.*

Néha ezekben a napokban is érdeklődve nézem az életet, mint Plinius nagybátyja a vezúvi hamuesőt; máskor vak emberként rettegve lépek egy napot előbbre, mint aki a következő lépésnél már a szakadéktól tart.

Egyre gyakrabban szól a sziréna; mély dördülések rázzák az eget. De ez kevésbé bánt, mintha csak a villámcsapásokat észlelném. A bombázás közös s nem kiválasztott rettegés. De ez a csillag itt a szívem felett messziről ordító cégtábla. Ez, hogy elkeverhetetlenül és megjelölten a legrosszabbra vagyunk kiszemelve, olyanná teszi legtöbb órámat, mintha siralomházba lennék zárva, várva a porkolábot, aki a vesztőhelyre visz.

Lesz-e erőm, elszakadva a jelentől, a könnyebbnek tűnő múltat, az akkori kínos hitével felmutatnom? Nem gondolkozik-e a lelkem máris úgy, ugyanúgy, mint a most munkatáborba vonuló zsidók? Hogy minden régebbi szenvedés semmis, játékos a mostanihoz.

Ne bántsátok azt a halat a kádban! Ne öljétek le! Vigyétek a szabad Dunához, hadd meneküljön. Abbahagyom az írást, hogy felfussak, papírba csavarjam ezt a szimbolikus rabunkat, s a vízbe ejtsem: meneküljön, ahogy én szeretnék menekülni. Már darabokra szeletelve találok; fehéres húsán rózsaszín patatokban folydogál a vér. Talán így szaladnak ide egyszer hónapok múlva a megmentők. Talán keresni fog engem Hoffmann barátom, meg az a kis Szabó,

akivel együtt voltam Nagykátán a menetszázadban. Igen, a kis szabó ugyanúgy siet felém lobogó kabátban, mint Nagykátán, amikor Hoffmann odaadta neki a *Szállítókat* elolvasni, és a kis szabó lihegve mondta: – Az életemmel is megvédlek téged. Vagyunk itt négyen szegény proli fiúk, majd dolgozunk helyetted, ne félj! Majd aknát szedünk helyetted, semmitől se félj, mert neked életben kell maradnod. Hiszen te úgy írsz, mint egy Csehov!

Milyen kicsi emberke volt ez a szabó; s még ő biztatott, s még ő akarta helyettem a csákányt forgatni parányi öklöcskéjével; és szűk mellecskéjét ő akarta odatartani a golyónak, nehogy engem érjen!

Sírva öleltem át őket, amikor egyetlen emberként Pestre indultam a kórházba. S volt egy pillanat, amikor a szívem azt mondta, inkább meghalni ezekkel együtt, mint náluk nélkül visszamenni.

De Demjén Jóska, míg megcsókolt, ezt mondta: – Két olyan pofont kapsz tőlem, hogy észhez térsz. Ha mi meg is halunk mindannyian, hidd el, boldog leszek, ha te élni fogsz, és írni fogsz. Csak egyet ígérj meg! Nem nyavalyogsz, hanem végre is munkához látsz.

– Majd elküldöm az új könyvemet néktek – ígértem könnyezve, s még egyre fogtam Demjén Jóska kezét, amikor az őrmesterem hátra vágott: – Amíg tízig számolok, túl legyen a kapun, vagy bizony isten magammal viszem!

Két éve ennek! S ki tudja, mi lett volna a jobbik? Kimenni Voroonyezshez, ahol a századom eltűnt, s eltűnni velük együtt, vagy ez az újabb két év, a novemberi behívással, a kilencszáznegyvenhármas aszódi behívással, amikor két héten át folyvást sorbaálltunk, hogy kit választanak ki közülünk Szerbiába vagy Ukrajnába?

Tudom, hogy az élet nem olyan, mint Keller meséjében a bűvös cicavár, ahol sült egerek hevernek, és tejpatakocskák folydogálnak. Tudom, van betegség, hirtelen halál s ezernyi csapás. De ezeknél a tragédiáknál nem látom előre a várható katarzist.

Nem látom a kislányom ágyból kicsüngő kezét, s nem iszonyodom el attól, hogy ez a drága kezecke hidegen, sárosan hever majd valahol; s nem élem át magamban ennek a félenk érzelmű kicsikének iszonyatát, amikor majd – úgy érzem, bizonyosan – el kell fogadnia, el kell szenvednie az idő előtti halált, mert egy csilagos férfi gyermeke. Nem fordul a tekintetem dunyhájára terült kisfiamra, akit az egész ház kedvel, de akit se a kedvessége, sem a csicsergő gagyogása nem menthet meg attól, hogy egy zsidó ember kisleánya.

Igen, ezekre a gyerekekre nézve látszik oly iszonyúnak a várható sors kegyetlensége. Nem mert az én magzataim, de oly ártatlanok.

A lányom már elérte a csillag jelentőségét, és ha kiabálni kezd, megrettenve elhallgat: – Kikakoltatnak, ha kiabálok?

Miért is élnek? Csak apjuk mohó vágyáért, aki sóvárogva vadászott szeretetre. Aki a gyerekkorába akart visszajutni, kicsikéi kezét fogva s elmerülve játékaikba. Mert sohasem voltam fáradt arra, hogy köztük üljek.

1944

Dombormű, 1944

Füst, korom és iszonyú villogás
és tűz és tűz és tűz, rémült
bégetés, ugatás, az iszonyat mekegése.
A házak, mint megtépett hajú,
lucskos, betört koponyák.
Tűz és tűz és tűz, kavargó
füst, lábak dobogása! Lángoló
juhok robognak tülekedve. Fölfúvódott
barmok, áttetsző viaszmerev
arcok, kezek hevernek szanaszét.
A havon sötétlő rozsdafoltok.
Fölfordult ló, lábai égnek merednek,
deresek óriás szempillái.
Tűz és tűz és tűz, ropogó nyalábok,
s az úton a sötétnek döntve fejét, mint
vakok serege torlódva, tolongva, kis
motyójukat csomóba kötve, rozoga
kordékkal, dunnás tragacsokkal vonúl a nép.
S most megáll, fönt repülők! a tűz
rezes fényében, mint dombormű megmerevedve!
A sötétből fél karok, görcsbe fúlt arcok,
batyutól görnyedő nénikék, kibuggyant
emlőkre tapasztott csecsemő-fej,
ökrök szelíd fara, botra
fonódó eres kézfejek állnak ki kővé-
váltan, s az iszonyat érchidege
önti őket bonthatatlan eggyé, mint
a téboly rángó-merev dombormű-csoportját.
Repülő hull le lángolva, pörögve.

E tájba öntve állnak mindörökre.

Zsidók tragédiája

Reggel, ahogy felébredtek, érezték, talpuk alatt
megmozdult a föld
s hogy szemükből kitörülték a békés álom foszlányait
a ház falai már idegenek voltak hozzájuk
korsójukban kiszáradt a víz s a barátaik nem ismerték meg őket.
Kiáltani szerették volna: ó, az áldozat mindig mi vagyunk!
Fel szerették volna mutatni magukat, hogy
lássák őket saját valóságukban, emlékeikkel és vágyaikkal
szerelmük mosolyával és a csalódásaik bánatával együtt.
Egyszer, valahol a távoli múltban nekik is volt hazájuk
törvényeik megbecsülték a jókat és büntették a gonoszokat
s voltak királyaik, hős katonáik, vidám táncosaik
tudós hercegeik és olyan hercegnők, akik szelíd bájaikkal
nevetésük illatos rózsáival meghódították a világot.
Mindezt bele szerették volna kiáltani a hajnalba
de nagyon jól tudták: kemény malomkövek közt őrlődnek
s a szél ismét széthordja őket az ismeretlen utakon
íme, a szemük tele van könnyel s a kezeik üresek.
A néma hegyek és az árnyékba burkolózó erdők is elfordulnak tőlük
s ők kétségbeesetten jajgatják a beborult ég alatt:
igen, vannak közöttünk dologkerülő latrok és könnyörtelen
harácsolók, de melyik az a kert, amelynek gyümölcseit
nem kezdték ki a férgek? Melyik az a kazal
melynek szálait nem tépázza meg a vihar?
De miért büntetnek minket, ha ártatlanok vagyunk?
Ki markol bennünket össze a konkollyal és dudvával
és miért akar kérdezetlenül a szemétre vetni?

NAGY ZOLTÁN

Bélyegesek

Bélyeget adtál rám, de ne hidd, hogy jeltelen állsz te!
Káin bélyege ég jelnek a homlokodon.

1944. április

ILLYÉS GYULA

Napló

A kétszínű gaz is, a maga módján,
áldoz a jognak; tiszteli a jót
azzal, hogy letagadja a valót
s szörnyetteire azt mondja: koholmány!
Nem úgy e hős, tős ős-lovagi kormány!
Ez nem takarja, ez le nem tagadja,
ma azt ragasztatta ki a falakra,
hogy a katonaszökevény helyett
lelöveti az asszonyt, gyermeket. –
Vessz, magyarán, föld maradék magyarja!

1944

HOLLÓS KORVIN LAJOS

Egy hároméves kislány sírverse

Gyújts néki lángot, kisleány volt
s úgy halt meg, mint a harcosok.
Haján csikónyi nap ficánkolt,
fehér majommal álmodott.
A golyó, mit fejébe lőttek
zöld irhás, kancsal táltosok,
megállt a lepke agyvelőnek
szárnyán és elcsodálkozott.

1944

MEZEI ANDRÁS

Szelektáláson

Kesztyűs kezével vállam megérintette
Mengele. Szétválasztott. Anyám ott veszett,
de bal vállamat azóta úgy cipelem,
mint hogyha más test része volna
e világon, melynek Istenét nem ismerem.

Buchenwald

1

Cellák, fekete priccsek,
zördülnek az ajtók,
cellák, fekete priccsek
rémisztik az alvót,
cellák, megpácolt deszkák,
deszkák, összeszegezve,
vasból vert barna rácsok
futnak az ablakkeretbe,
cellák, megpácolt deszkák,
deszkák, sötétre váltan,
deszkák kucorognak a földön
pácoltszín deszka-homályban,
cellák, négyszögű ablak,
vaslemez nyúlik elébe,
vékony, vas-színű lemezen
sírás jár, hallik a lépte,
cellák, szögek a falban,
szögek a deszka husában,
szögek csikorognak a falban
vasról lemosott-színű homályban,
bilincs, ártatlan jószág,
kígyóként összefonódik,
méreg nélküli foggal
szűkül, roppan a csontig,
cellák, vas-színű cellák,
drótok hegyüket ringatják,
cellák, hűsevő drótok,
parázna ölüket ringatják,
hogy a férfit, a húst,
sóvár sikollyal befogadják,
cellák, fekete deszkák,
feküsznek szöggel a testükben,
cellák, billen a korbács,
pattan a méz-sűrű csöndben,
cellák, fekete cellák,

cellák, hol itt a rémség,
cellák, szivacsos deszkák,
fordul s jajong a sötétség.

2

E fán függött a kikötött,
hóhéra szemébe köpött,
e boncasztalon eleven
húst vagdostak még melegen,
a vérnek cementlefolyó,
csönd volt itt, nem szisszent golyó,
falon a kampó barna vas,
az égbolt nem is oly magas,
nyújtózz ki, érd el, el lehet,
belévered a fejedet,
a keselyű-szél felrepül,
fészek a kémény, beleül,
leütni kővel nem lehet,
lefújni nincs leheleted,
kevés, ha szemed kerekül,
szívedet nyisd ki legbelül,
hogyan értse – mígnem megtelik
haraggal – e ház jeleit.

Weimar–Buchenwald, 1962

Pincenapló

(Részletek)

Menekülni, menekülni! Akinek esze van és megteheti, még idejében elhagyja ezt az átokverte földrészt, melyen a gonoszság nyugtalanságával nyüzsög az emberféreg, s a világtörténelem eddig volt legnagyobb gazságát készíti elő, hangyaszorgalommal és iszonyú szakértelemmel. A nagy szándék alkatelemei vagyunk mindannyian, s naponként művelkedünk az önmagunk elpusztításán. Mit ér az én irtózatom és megvetésem, ez a passzív rezisztencia?

De hová lehetne innen menekülni? Más földrészre, Dél-Amerikába, Fokföldre, sietve, addig, amíg nem késő. Mert a próba után jönni kell a végzetes valóságnak. Próba! Kipróbálják magukat az emberek. Hogy elég gonoszak-e és elég ostobák-e már. Hogy kollektív összeműködéssel, egymást buzdítva, uszítva, vadítva, fenyegetve képesek-e már minden lehetséges gaztetre. [...]

Már Hitler uralomra jutásakor bizonyossá vált, hogy háború lesz. Én ezt a tételt állítottam fel: fasizmus=háború. Hogy a háború nem késik soká, azt tudni kellett már a müncheni találkozás után. Hogy a magyarok részt vesznek a háborúban, természetesen Németország oldalán, ehhez kétség nem fért. Hogy a háborút Németország elveszti, minden bizonyosság közt ez volt a legbizonyosabb. Értelmes embert nem zavarhattak meg a németek kezdeti sikerei. Nyilvánvaló volt, hogy ezek a sikerek egy hosszú folyamat rövid lejárátú eseményei. Tudni kellett volna minden egyes embernek, hogy a németek legyőzhetik Lengyelországot, Franciaországot, Szerbiát, de nem győzhetik le a három óriást: Oroszországot, Angliát és Amerikát. Az orosz-német megnemtámadási szerződést csak politikai epizódnak lehetett tekinteni.

Előre lehetett tudni azt is, hogy a háborús gonosztevők, amikor már ők is sejtik, hogy játszmájuk elveszett, s mindjobban közeledik felelősségrevonásuk ideje, fejvesztettségükben s az önbátorító hetykeségük mélyén dúló félelem miatt rémtetteket fognak elkövetni.

1944. március 19. óta kettős veszedelem fenyeget bennünket: a bombázás és a belső emberüldözés. A zsidóknak a maguk összességében, a keresztények közül pedig a jóra valóknak, több félnívalójuk volt az emberüldözéstől. A bombázást valahogy talán lehetett kerülgetni, annak estlegességében s rövid tartamában is lehetett hinni, az emberüldözés azonban irgalmatlanná fokozódott, s előle alig lehetett menekülni.

Hallgatni kellett. És ez a hallgatás volt éveken át a legnagyobb gyöt-
relem. Szörnyű nézeteket, esztelen kedélymegnyilvánulásokat kellett
szótlanul eltűrnöm. Indulatossá váltam ugyan mindig, de az indulat
csak engem emésztett. Bölcsen viselkedtem, a bölcsességet azonban csak
ráerőltettem magamra. [...]

Egyszer feleségemmel együtt ültem egy kávéházban. A tulajdonos, aki
németbarát volt, odaült az asztalunkhoz. Elmesélte, hogy a zsidókat egy
Auschwitz nevű városba viszik, ott ciánkamrába hajtják, megölik őket,
mint a poloskákat. Egy német tisztől tudja ezt, a német tiszt ott járt,
szavahihetősége kétségtelen. Előadása végén boldog vigyor ömlött el az
arcán, és így szólt: – Csakhogy ezt megértem! Mondhatom, hogy ezek
életem legboldogabb hetei.

Ennek az úrnak is mondtam valamit. Csak úgy szerényen, óvatosan,
didaktikusan. Ahelyett, hogy szó nélkül szemem köptem volna.

A háború két utolsó hónapját már alig tudtam elviselni. Csak fájó
vonaglással reagáltam a külvilág érintésére.

Budapest ostroma 1944 karácsony estéjén kezdődött. Naplót az ost-
romról, illetve pinceéletemről csak január másodikán kezdtem írni. Nem
is tudom pontosan megmondani, hogy miért. Írás közben az a cél is
lebegett előttem, hogy hadd olvassák jegyzeteimet olyan szerencsés em-
berek, akik messze esve a háború színterétől, csak nagy általánosságokat
tudhattak meg újságokból, esetleg később könyvekből, de egy, az ostrom
alatt vergődő embertársuk mindennapi életét, annak apró részleteit el
sem tudják képzelni.

[1945.] január 2. Kedd

A pincében aludtam. Jól aludtam. Egyedül az ágyunkban, fele-
ségem a házmasterék földszinti lakásában feküdt le. Náthás, kis
láza is lehet. A házmasterék most már félnek a repülőktől, ők
is leköltöztek a pincébe, s megengedték feleségemnek, hogy az
ágyukban alhasson.

Fölkelés után fölmentem hozzá, leültem egy székre az ágya
mellé, és beszélgettünk. Ő is nagyon jól aludt. Náthás volt. Meg-
néztem a pulzusát, nyolcvannak olvastam. Ez nála már egy kis
hőemelkedés, mert a rendes érverése reggel hatvan-hatvannégy
szokott lenni.

Bejött hozzánk Ilonka is. Ő egy lakásban lakott velünk, az
éjszaka még fenn aludt a második emeleten. Zsidó nő, hamis
iratokkal bújik. A saját bajáról kezdett panaszkodni. Fél K.-éktől.
K.-né ugyanis felismerte, s rögtön eljárt a szája: – Hiszen ez zsidó,
ismerem nagyon jól Pécsről! – Nagy félelem gyötri most Ilonkát.
Egészen feldúlt az arca és sápadt.

– Majd valamit csinálunk – próbálom megnyugtatni. A feleségem rögtön tudta a védekezés módját: – Az ő férje meg katonaszökevény! [...]

Kiderült, hogy az oroszok már nemcsak ágyúval lőnek bennünket, hanem bombáznak is. Értésültem künnjárt emberektől, hogy tegnap is hullottak bombák a városra.

Két-három napos ostromra számítottam. Nem megy ilyen gyorsan. Márpedig nehéz ezt bírni. Nem a félelmet, mert az kicsi. Hanem a sok elfojtott dühöt. Ingerültséget keltenek bennem a magam körül látott emberek. Csaknem valamennyit a háború cinkosának tartom. Mert türelmesek. Mert még mindig a németek győzelmét óhajtják. Már megkíséreltem, hogy beszéljek eggyelkettővel. persze, igen óvatosan. De hát hasztalan. Ha hallgatnak is, vagy valamely érveimet elfogadják, akkor is szimulálnak. Amikor egymás közt beszélnek, egészen más nótát fújnak. Magatartásuk végzetesen determinált. Nem néhány esztendei propaganda áldozatai ők, hanem egy életen át készítették ki olyanokká, amilyenek.

Január 4. Csütörtök

[...] A hulla már egy hete ott hever a szomszéd ház tövében. Másfelé is vannak hullák, mondják azok, akik kijárnak a pincéből. Ez a hulla egy zsidó férfi hullája. Úgy mondják el az esetet, hogy a szomszéd szállodában lakott, [sárga] csillag nélkül persze és hamis iratokkal, rejtőzve. A nyilasok razziát tartottak a környéken, annak híre eljutott a szállodába, a rejtőző zsidó férfi félt, tehát kiosont a szállodából. Ki a sötét, hideg utcára, hajlék reménye nélkül. Kopogott a szemközti ház kapuján, az nem nyílt meg. Kopogott a mi kapunkon is. Néhányan hallották ezt a kopogást, de nem nyitották ki a kaput. Nem tudták, ki a kopogó, mit akar, de meg életveszély is lett volna menekült zsidót befogadni. Egy nyilas autó fordult be az utcánkba, fölfedezték a zsidót, egy az üldözők közül leugrott az autóról, és közvetlen közelből agyonlőtte. Két kis piros szélű lyuk látható a bal füle tövében. Sok vér folyt ki a sebekben. véres a hulla válla s mivel előregörnyedt, a vér a válláról lecsurgott a mellére, az ölébe, le a járdára. A járdán alvadt, megfagyott, cafrangos szélű vértócsa terül el. Fagyott vérlepény hever a hulla ölében is. A hulla arca fáradt, mintha valami keserűség áradna róla. Lassanként mintha összebbzsugorodna, bár ez csak az érzéklés csalódása lehet. A feje a hullának jobbra hajlik, mintha a vállán pihentetné, kopott kalapja is jobbra csapódott, mintha mutogatná a sebeit. A ruhája is kopott, de igen jó cipő van a lábán. Az emberek nagy része kikerülte a hullát, átment a másik oldalra. Gyengébb lelkűek feléje

sem mertek nézni, mások pislogtak, még vissza is fordultak, hogy tovább lássák. Bizonyára nehéz gondolataik támadtak az ember esendőségéről. Negyedik napon már nem volt a jó cipő a hulla lábán. Azt mondják, hogy egy nő jött, megállt a hullánál, majd letérdelt melléje, s gondosan kikutatta a zsebeit. A zsebekben nem talált semmit, de a cipőt lehúzta a hulla lábáról. Mialatt szorgalmas munkáját végezte, kis csődület keletkezett körülötte, megkérdezte valaki, hogy mit akar, mit csinál, a nő nyugodtan felelte: a felesége vagyok. Az egész viselkedéséből azonban nyilvánvaló volt, hogy idegen. [...]

Tegnap délelőtt láttam, hogy hajtották a zsidókat a gettó felé. Órákon át vonult a menet. Megtudtam, hogy a Pozsonyi úti védett házakból viszik őket. Rendőrök és fegyveres nyilasok vegyesen kísérik a menetet. Sok ilyen menetet láttam már. Csoda, hogy száraz idő van és süt a nap. Mert eddig, ahányszor hajtották a zsidókat, mindig esett az eső. És szünetelt a bombázás! Mintha az Isten is a zsidók ellen fordult volna.

Nem tudom leírni azokat az érzéseket és gondolatokat, amik ilyenkor élnek, égneek bennem. Talán a legfőbb köztük a csodálkozás. De olyan kínzó csodálkozás, hogy az ereje majdnem szétvet. Ijedt, dühre forduló, eget verő csodálkozás. Hát ez is lehetséges? Ez! Sok ezer éves kultúra, annyi író, tudós és szociológus működése után. Jézus, Petőfi, Freud után. Úristen! Író vagyok. Mit írok én ezután az *emberről*? Mert azt kell látnom, hogy az ember vizsgázott itt le. Jóvátehetetlenül, örökre.

Tehát a csodálkozás emészt. És a szégyen. Szégyen azért, hogy nem teszek semmit, bamba néző vagyok. Nem valósíthatom meg képzelgésemet, odaállani eléjük és felordítani: „Hej, csirkefogó, pimasz gazemberek! Mit csináltok? Megvesztetek?”

Szégyenlem, hogy az a közösségem van ezekkel a gonosztevőkkel, hogy én is magyar és keresztény vagyok. Jaj, mit mondok én, ha a háború után valahova külföldre kell mennem? Magyar! Hogyan tagadom le? [...]

Január 8. Hétfő

Már valahogyan védekezünk a tetű ellen. Nem túlságosan persze. De én eléggé.

Hallom, hogy az oroszok már Kőbányán vannak. Én is kiabálhatnám, hogy hál' Istennek, de nekem hallgatnom kell. Annál is inkább, mert ha hallgatok is, mind átlátanak rajtam. Ehhez képest még elég tisztességesen viselkednek. Értesüléseim a külvilágról még mindig rosszak, legalábbis hiányosak. Iksz tegnap kissé elernyed, mert

elárulta, hogy más irányban az oroszok már a Hungária körúton vannak. Ebben a percben érkezett hír arról, hogy a Dunántúlon a németek ellentámadásba kezdtek, s visszafoglalták Bicskét, Dorogot és Nyergesújfalut. Nagy az öröm az óvóhely népénél. Makacsul a németektől várják üdvösségüket.

Ma délben egy női hullát vittek el a házunk előtt hordágyon. Nők cipelték a hordágyat, egyik így szólt a másikhoz: „Vigyázz, le ne essen, mert darabokban van úgyis, szegény.” [...]

Január 9. Kedd

A hangulat változó. Sehol nincsenek a németek, akik Bicskét és Esztergomot visszafoglalták. Kitor az emberekből a sóhajtás. G.-nénél vagyok, itt írok. Itt különösen a zsidólány kétségbeesése nagy. Én is el-elcsüggedek. Nem tudom a lányt kellően vigasztalni. G.-né kiment a kenyérért. Most érkezett vissza és elmondja, hogy nagy csoportokban viszik a zsidókat a védett házakból a gettóba.

Mit is akarnak ezzel a gettóval? Jót nem, az bizonyos. Csak valami sötét céljuk lehet. Nem lehet mást gondolni, mint hogy meg akarják a zsidókat ölni. A gettó maga, a zsidók összezsúfolása, az éheztetésük, az eszközeiktől való megfosztásuk, ez már gyilkosság. A zsidók egymás hegyén-hátán laknak, nincs mit enniök, fáznak, piszkosak, megbetegítheti, megölheti őket a megalázottság és a folytonos félelem is.

Csak bámultam, amikor december elején láttam, hogy a gettóba vezető utcákat bedeszkázzák. Megállapítottam, hogy tökéletesen megőrrültek. És aki velük tart, aki a hívük, az mind örült. Még az a munkás is, aki a deszkázást végzi. És most még mindig hurcolják a zsidókat a gettóba!

Ma már több mint két hete, hogy az ostrom folyik. Azt hittem az elején, hogy két-három napig tart majd. De nemcsak hogy nem adták fel a várost, hanem legyilkolták az orosz parlamentereket. Erről persze nem írt az újság, és erről nem csevegtek derék pincértársaim. De az oroszok röpcédulákat dobáltak le repülőgépekről, s azokon tudatták a rémtettet. [...]

Január 10. Szerda

[...] G.-nénél újságot olvás a lakók, hogy a németek „felszabadították” a bécsi országot. Szóval ugyanaz a hír, amit már tegnap hallottam. A zsidó lány, aki mondtam már, hamis iratokkal mint keresztény lakik itt, felsóhajt. Hála Istennek! És lopva rám néz.

Hamarosan kettesben maradunk. Azt mondja: – Látja, mit kell az embernek csinálni? Hogy az életét mentse.

- Látom. Csodálom magát. Ilyesmire én nem lennék képes.
- Muszáj.
- Én legfeljebb hallgatok, mint ahogy most is hallgattam.
- Pedig ezek a hallgatásból is értenek.
- Tudom.

Az utcán való agyonlövésekről még viccelnek is a pazarkedélyűek. Ezt hallom például mint mosolyra készítő kiszólást: „Állj! Ki voltál?”

Vannak az óvóhelyen a zsidókon kívül olyanok is, akikre nem lehet ráfogni, hogy a németeknek drukkolnak. Ezek azonban hallgatnak, s ha mégis hozzá kell szólniuk az eseményekhez, kergetnek. Félnék kissé, pedig nem forradalmárok, csak éppen józan eszűk van, s tisztában vannak a helyzettel. A németbarátok annál szabadabban jártatják a szájukat. Egy csöppet sem fenyegeti őket a lassan, de elháríthatatlanul felénk zúduló vég. A gonosz ember mindig bátrabb és aktívabb az emberségesnél. [...]

Január 11. Csütörtök

[...] Délután a kapuban ácsorgó nők barátkozni kezdtek egy fiatal német katonával. A katona elmondta, hogy tizennyolc éves és egy év óta frontharcos. A katona szép szál legény, a nők körülfogták és csevegtek vele, simogatták, a szemükkel majd fölfalták. Behívták a házba, levitték az óvóhelyre, ott levetkőzött félig és megmosdott, majd a lábát is megmosta. Nevetett, hálálkodott, a nők boldogok voltak, majdhogy meg nem csókolták a talpát. Enni is adtak neki. No, ha ide lehívogatják a nők a katonákat, azok biztosan hoznak néhány tetűt – morfondált egy férfi.

Két férfi beszélget. Az oroszoktól félnék.

- Mi lesz? – kérdezi az egyik.
- Hát... gyanús a helyzet – feleli a másik, és savanyúan mosolyog.
- Azért én nem hiszem el, amiket az újságok írtak róluk.
- Várjon csak. Azért lesz itt még egy kis nemulass.
- Az lesz. Azt hiszem, minden lámpavason lóg majd öt-hat ember.
- Ajjaj! – nevet.
- Ezeket itt nem bánom. Nekünk meg mi bajunk lehet? Nem csináltunk semmi rosszat. – Közelükben ülök, felém néz: – Majd megvéd bennünket a Nagy úr.

Tegnap este sakkoztam. Bástyaelőnyt adtam a partneremnek. De így is hamar megelégette a játékot. Nem olyan kitartó a játsz-mavesztésben, mint német barátai.

Január 12. Péntek

[...] Megmondtam előre, hogy az utolsó idők lesznek a legizóbbak. Amikor a vadak már egészen megkegyülnek. Bizonyos, hogy még az utolsó órában is készítik a rendeleteket. A zsidóknak most már diót sem szabad vásárolni. Ez az a magatartás, amellyel szemben nincs érv, csak fegyver van.

Hogy a vég közeledik, azt az is mutatja, hogy pincetársaim közt mind gyakoribbak az összeütközések. Alig bírják már egymást. Civalakodnak, pletykáznak egymásra, gyanúsítgatják egymást lopással, néha talán nem is alaptalanul. Minden alkalmat megragadnak az emberek, hogy egymás ellen forduljanak a düheikkel. Különösen az erősebbek a gyengébbek ellen. És még mindig a németbarátok az erősebbek. Ők még mindig a nyilasok kezére adhatják azt, akire megharagusznak. Éppen tegnap történt, hogy az egyik férfinak kifogása volt I. ellen. Esztelen ingerültségében azt mondta: „Ezt a piszok zsidó k...t elvittem két német katonával és agyonlövetem.” Nem mondom, hogy az illető ezt megtette volna, mert hirtelen haragú ember, s haragjában nagyokat mond, tetteiben azonban óvatosabb. De hát... csodálatos, csodálatos! Nem tudok mást tenni, mint szakadatlanul csodálkozni.

Jellemző apróság az is, hogy a G.-nénél jártam, s ott azt hallom, hogy az elmúlt éjszaka a házból minden férfit és nőt – bizonyos korban levőket – elvittek az Operához torlaszt építeni. Ezt itt elbeszéltem. Z. úr (egyike a különféle parancsnokoknak) rám támadt: – Miféle rémhírt terjeszt már megint a Nagy úr?

Mennyi rosszindulat van ebben az egy kis mondatban! Elmondtam valamit, amit hallottam, mihez tartás végett. És már: rémhírt terjeszték. Sőt, már megint! Mintha máskor is terjesztettem volna rémhírt. Holott mindig hallgatok. Maga ez a szó, hogy rémhír! Aki ezt a szót használja más ellen, az mindig rosszhiszemű. Rémhír nincs, a valóság maga olyan rémséges, hogy az arról szóló hír mindig rémhír. Ezt így is megfogalmaztam már: rémhír az, ami igaz.

Az persze nem volt rémhír, hogy a németek már Bicskéig jöttek vissza. Ez örömhír volt. Micsoda környezet! Nem a bombázástól, az ágyúzástól, az ostromtól, az éhezéstől, a sötétségtől való szabaddulás az égetően sürgős, hanem kikerülni ebből a légkörből! [...]

Tegnap esti hírek szerint, amiket egy hadimunkás hozott, az oroszok már a Bajza utcánál vannak, a Józsefvárosban pedig a Német utcánál. Más közlés szerint a hatodik kerületben a Munkácsy utcánál folyik a harc. Most már reménykedek. Nehezen megy nálam a reménykedés. Évek óta, sőt egy egész életem át

hozzászoktam ahhoz, hogy az ellenség szívós, hogy a lehetséges változatok közül ritkán igaz a kedvező.

G.-né elmondta, hogy tegnap este lenn aludt a pincében. Tíz óra tájban nyilasok jelentek meg a házban, és razziát tartottak. Zsidókra vadásztak, mindenkit igazoltattak. G.-né félvér, igen zsidós arca van, a rendeletek szerint zsidónak számít, mert zsidó volt a férje. De vannak a férje kereszténységét igazoló hamis iratai. A nyilas megnézte az iratokat, megnézte G.-nét, és azt kérdezte:

– Mennyibe kerültek ezek az iratok?

Ő mosolyogva felelte: – Sokba.

A nyilas nevetett, visszaadta az iratokat, és ment tovább.

Kedélyes esetnek is elfogadhatja ezt akárki. De én megrémültem. A szívemben éreztem valami furcsa, mélységes fájást. Amilyent elájulás előtt érez az ember. Még most is igazoltatnak! Razziáznak! Ezen jár az eszük. Van rá idejük. Van hozzá lelkük. Ebben a percben kezdődött el az igazi félelmem, és tartott a felszabadulás pillanatáig. De nem, rosszul mondom, még azután is tartott. Megvallom, hogy még ma sem múlt el egészen. [...]

Január 16. Kedd

Valaki lehozta a gramofonját és vagy két órán át forgatott lemezeket, itt a műhelyben. A nép jól szórakozott. Én utáltam ezeket a dalokat. Léha zene, léha szöveg. Az undorító pesti humor. Link humor. Szemlélet nyilvánul meg ezekben a dalokban és kuplékban, s azt kell hinnem, hogy ami mostanában történik, annak ez a szemlélet volt az ideológiai előkészítése. Azért nem szúrjuk le késsel mi a nyilasokat, mert harminc esztendőn át ezt hallgattuk s énekeltük: „Pali, Pali, Palikám, fizesd ki a vacsorám.” No, de ez elmélkedés, hagyom hát a fenébe. [...]

Most, este fél nyolckor, szélcsend van. Különben egész nap hallatszottak a robbanások, és regett alattunk a föld. Az előbb künn voltak néhányan az udvaron, hogy meghallgassák az oroszok megafonon mondott szövegét. A jó fülűek azt mondják, hogy sok szót lehet érteni. Én sakkoztam éppen. Sietve véget vetettem a játszmának, s rohantam föl az udvarra. Hallottam a hangot, de a beszédet nem értettem. Óriási dolog ez is. Mert már messze nem lehetnek. Az öröm persze nem zavartalan. Látnom kell lenn a pincében egyesek gúnyos vigyorgását és hallanom kell, hogyan értelmezik a helyzetet. Szótlanul kell ezt hallgatnom, mert még ők az urak.

A robbanások hangjáról kell még valamit mondanom. Ez a hang idegtépő. Halálosan fenyegető. De még ennél is szörnyűbb a

repülőgép bűgása. A robbanás valami olyasmi, hogy társul hozzá az a rögtöni felismerés: ettől életben maradtam. De a repülő zúgása maga a kínhalállal való fenyegetés. Várakozást kelt: no most, most mindjárt jön a robbanás és testestől-lelkestől ezer darabra szakadsz. Éjjel, amikor még nem alszom, még mindig elképzelem, hogy no most, most zuhan lefelé a bomba, pontosan ránk és... jaj, talán már nem is élek, csak úgy automatikusan folytatódik bennem a megindult képsor. [...]

Január 17. Szerda

Türelmetlen vagyok. Már a fejünk felett harcolnak. A műhelyben, melynek ablakai az utcai járdába vannak beépítve, már halljuk a gépfegyverek kattogását.

Az előbb az egyik szép mákvirág így referált észleleteiről: a sarkon áll a német katona gépfegyverrel, de megvárja, amíg öthet orosz összegyűl, akkor középük csördít, kellemes meglepetés lehet a ruszoknak! Tehát, a mákvirág szerint a német katona még most is csördít. És ez kellemes meglepetés az oroszoknak. Szóval a mákvirág szerint a németek most is győznek. És a mákvirág nem remeg, hanem részeg örömmel vigyorog. [...]

Öt órakor, szóval már majdnem este, megjelent a műhelyben két német katona. A szomszéd házból jöttek, a vészátjárón át a tér felől. Áttörték a továbbvezető másik vészátjárót is. Most tudtam csak meg, hogy nem két, hanem három vészátjárónk van. Mielőtt munkához láttak a németek, kicsit beszélgettek a ház népével. Szép szál legények voltak, kormosak, porosak. A tekintetükből riadtság tüzelt, olyanok voltak, mint az üldözött vadak. Arcuk zilált, kimerültség és zavar látszott rajta. Ha az embernek nem volna esze is, sajnálná ezt a két szörnyeteget. Mert láttam rajtuk, hogy halálra vannak ítélve.

Ott álltak a műhelyben, tétován bámészkodtak és járatták a szájukat. Nem pattogva, parancsolva, hanem nagyon is elégikusan. Nem értettem, hogy mit beszélnek. Csak azt az áhítatot figyeltem, mellyel a pincelakók tekintete csüngött rajtuk. Igen, társaimnak még mindig ők a hősök. Nemhogy nekiugranának és agyonvernék őket. Fadarabbal, seprővel, lábassal, ami akad.

Kérdősködtem a többiektől, de hogy mit beszéltek ezek a németek, azt hamarjában nem lehetett megtudni. Mindenesetre kisütötték, hogy a németek nem elvonulnak, hanem csak munícióért mennek, tehát még mindig és már megint győznek.

Január 18. Csütörtök

Tegnap este nagy volt az izgalom a pincében. Az oroszokról azt tudták, hogy százötven lépésnyire, a közeli téren vannak. Az izgalmat már a két falbontó német katona elindította. [...]

Éjjel tizenegy óra tájban a németek a tér felől érkezve, átvonultak a pincénken, a feltört falakon át. A műhelybe érkeztek, onnan mentek tovább, én nem láttam őket, mert már az óvóhelyen az ágyban feküdtem. Lehettek vagy húszan, azt mondták.

Éjjel fölkeltem, kimentem a vécére. Onnan meg lehetett állapítani, hogy a csend teljes, nincs ágyúzás, nincs lövöldözés.

Korán keltem, nyolckor, nem tudtam tovább aludni. Azt beszéltek körülöttem, hogy az oroszok már itt vannak a mi utcánkban. M.-né állapította meg először, aki kinézett a kapu üvegablakán. Befutott az óvóhelyre, és újságolta: „Itt vannak az oroszok!” Egy férfi kételkedett ebben: „Honnan tudja?” M.-né felelt: „Láttam az orosz katonákat.” „Hol?” „Itt az utcánkban.” A férfi még mindig kételkedett: „Milyenek voltak?” M.-né leírta a ruhájukat. Aztán észbe kapott: „De mit is akarok a ruhájuktól, oroszul beszéltek.” A férfi nagy nehezen: „Csakugyan itt vannak.”

Sietve felöltöztem. Kimentem az utcára, a kapu elé.

Négy orosz katona futott el a házunk előtt, a túlsó járdán. Mások is álltak mellettem, köszöntöttük őket. Aki elől szaladt, az visszaköszönt. Szép, fekete bajszú fiatalember volt, kaukázusi típus. És szaladt mind a négy tovább. Maflán álltam a kapuban. Örültem. De előre, már régóta úgy képzeltem el az első találkozást, hogy egymásnak esünk, és átöleljük egymást. Az ölekezés elmaradt, mivelhogy ölekezésnél kettőn áll a vásár. Pedig szép lett volna.

No, de mindegy. Elvégeztetett! Vége a háborúnak, vége a pincének, a hallgatásnak, a lapulásnak. Minek is van még vége, vajon? Kell, hogy vége legyen az eddig volt, ezer éve tartó világnak.

Megmaradtunk. Véletlenül. Ezer veszély közt. És most, az a gyanúm, hogy nem farsang következik, hanem új harcra kell készülnünk. Csakhogy ezentúl kedvezőbb feltételek közt harcolunk. Még él az a szellem és az az ördögi akarat, amelyből minden szenvedésünk fakadt. Tovább él és működik. Hogy hogyan? Mindjárt itt a példa.

A pincénkbe új lakó érkezett három nap előtt. Eddig jóformán észre sem vettük. Valahol rommá lett a lakása, s a mi házunk befogadta. Csendes, visszavonult úriembernek látszott.

Most megszólalt, és a körülötte állóknak ezt mondta:

– Tegnap a németek nem munícióért mentek, hanem tovább vonulnak, át Budára, majd nyugatra. A két falbontó közül az egyik

ezt mondta: „Mi most elmegyünk, de még vissza fogunk jönni!”
És amilyen legények, én ezt el is hiszem nekik.

Az óvóhely hangulata különben csodálatos. Az a néhány zsidó, aki a pincében rejtőzött és az egy-két jóra való ember, tétován jár fel és alá, gyáván hallgat. Félénkek, előzékenyek, türelmesek. Az ellenforradalmárok azonban gátlás nélkül mondják ki lesújtó véleményüket arról, ami történt, mindenről, amit észlelnek. Megkezdtek a gúnyos kritikát. Tudnak és mernek fölényeskedni.

Mondom, nem nyugalom következik, hanem további harc. Szakadatlanul résen kell lennünk. Hosszú ideig, talán egész életünkön át.

1945

SIMOR ANDRÁS

Egy színházi előadás után

Nem érzik, nem sejtik, a pestis
városunk felé közelít,
a tetvek tetve érkezőben,
és védelméről biztosít.
Vezeti a gyanútlan népet
és ölni kész ordasait,
a mi bűnünk, nem állítottuk
meg a gengsztervezért, Uit.

2010

A KÖTET SZERZŐI

- Radnóti Miklós (1909 – 1944)
Vas István (1910 – 1991)
József Attila (1905 – 1937)
Gábor Andor (1884 – 1953)
Emőd Tamás (1888 – 1938)
Zsigmond Ede (1916 – 1944)
Salamon Ernő (1912 – 1943)
Gaál Gábor (1891 – 1954)
Győri Dezső (1900 – 1974)
Forbáth Imre (1898 – 1967)
Weöres Sándor (1913 – 1989)
Bálint György (1906 – 1943)
Tabák András (1938)
Pilinszky János (1921 – 1981)
Babits Mihály (1883 – 1941)
Pásztor Béla (1908 – 1943)
Füst Milán (1887 – 1967)
Berda József (1902 – 1966)
Szép Ernő (1884 – 1953)
Kónya Lajos (1914 – 1972)
Bóka László (1910 – 1964)
Magyarországi cigány népköltés
Orbán Ottó (1936 – 2002)
Gelléri Andor Endre (1907 – 1945)
Juhász Ferenc (1928)
Kassák Lajos (1887 – 1967)
Nagy Zoltán (1884 – 1945)
Illyés Gyula (1902 – 1983)
Hollós Korvin Lajos (1905 – 1971)
Mezei András (1930 – 2008)
Györe Imre (1934 – 2009)
Nagy Lajos (1883 – 1954)
Simor András (1938)
Martin Niemöller (1892 – 1984)

Tartalom

<i>Radnóti Miklós</i> Mint a bika / 3
<i>Vas István</i> Egy államférfi / 4
<i>József Attila</i> A szigeten / 5
<i>Gábor Andor</i> Goethe városában, Goethe évében / 6
<i>Emőd Tamás</i> Prognózis, 1934 / 10
<i>Zsigmond Ede</i> A diktátor dala / 11
<i>Salamon Ernő</i> Kivégzett költő / 12
<i>Gaál Gábor</i> A brutalitás heroizálása / 13
<i>Győri Dezső</i> Vízión / 16
<i>Forbáth Imre</i> Üdvözlégy, újszülött / 17
<i>Weöres Sándor</i> Scherzo [A gázmesterek] / 18
<i>Bálint György</i> Hitler / 20
<i>Tabák András</i> (Harmadik Birodalom) / 22
<i>Pilinszky János</i> Ravensbrücki passió / 23
<i>Babits Mihály</i> Hajnali szürkület / 24
<i>Pásztor Béla</i> Harangkongatók / 25
<i>Füst Milán</i> Napló (részletek) / 26
<i>Berda József</i> Egy germán gyűjtogatóra / 30
<i>Szép Ernő</i> Ne hidd / 31
<i>Kónya Lajos</i> Hogy állsz majd a világ elé / 33
<i>Bóka László</i> Fényképek / 35
<i>Magyarországi cigány népköltés</i> A Bácskában / 36
<i>Orbán Ottó</i> A buchenwaldi emlékmű szoboralakja / 37
<i>Gelléri Andor Endre</i> [Csillag a szívem felett] / 38
<i>Juhász Ferenc</i> Dombormű, 1944 / 42
<i>Kassák Lajos</i> Zsidók tragédiája / 43
<i>Nagy Zoltán</i> Bélyegesek / 44
<i>Illyés Gyula</i> Napló / 45
<i>Hollós Korvin Lajos</i> Egy hároméves kislány sirverse / 46
<i>Mezei András</i> Szelektáláson / 47
<i>Győre Imre</i> Buchenwald / 48
<i>Nagy Lajos</i> Pincenapló (részletek) / 50
<i>Simor András</i> Egy színházi előadás után / 61
A KÖTET SZERZŐI / 62

Tabák András kötetei

- Szól a sziréna (elbeszélések, 1960)
Gúzsbakötve (regény, 1961)
Kakas Aszklépiosznak (elbeszélések, 1963)
Sargasso tenger (regény, 1965)
Átmeneti emberek (regény, 1981)
Tegnapi és tegnapelőtti történetek (elbeszélések, 1982)
Karácsonyi ének (kisregény, 1984)
Egy igaz Szodomában (válogatott elbeszélések és kisregények,
1985)
Ő az, akit szeretsz (elbeszélések, 1988)
A sötét ablak (regény, 1989)
Anselmus barát látogatója (történelmi elbeszélések, 1990)
A melankólia órái (versek, 1991)
Fölöttünk Európa (7 abszurd, 1991)
Tizenegy hónap (lírai napló, 1991)
A Sándor bácsi faliórája (elbeszélések, 1991)
Az én katedrálisom (versek, 1992)
Megrögzött álmodó (versek, 1993)
Vén ló – hószakadásban (hét elbeszélés gyermekeimről,
kölyökkutya korukból, 1994)
Felhívás hősiességre (versek, 1996)
Kalendárium (prózák és versek, 1998)
A verőember (regény, 2000)
Az ezüst vitézségi (novellák, 2005)
A helvéciai próba (7 x 7 elbeszélés, 2006)
Három magyar pikareszk (kisregények, 2008)
Telemre készülődöm (válogatott versek, 2010)
Hitler '33 (antifasiszta irodalmi antológia, 2013)